

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA LEKSIKALIZATSIYA JARAYONINING TARIXIY RIVOJLANISHI

F.B.Abduraximova

Ingliz tili o‘qitish metodikasi kafedrası katta o‘qituvchisi (PhD)

Mo‘minova Moxinur

Farg‘ona davlat universiteti talabasi

Abstract. Lexicalization is one of the most important mechanisms of language development and vocabulary enrichment. It reflects the process through which linguistic units become established as lexical items within a language system. This article examines the historical development of lexicalization in English and Uzbek languages from comparative and diachronic perspectives. The study analyzes the influence of historical, cultural, and social factors on lexical growth. The findings demonstrate that lexicalization has played a crucial role in vocabulary expansion and semantic development in both languages despite their typological differences.

Keywords: lexicalization, lexicon, vocabulary development, semantic change, language history, English language, Uzbek language, word formation, language change, comparative linguistics

Annotatsiya. Leksikalizatsiya til taraqqiyoti va lug‘at boyligining kengayishida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan lingvistik jarayondir. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida leksikalizatsiya jarayonining tarixiy rivojlanishi qiyosiy hamda diaxronik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda lug‘at tarkibining shakllanishiga ta’sir etuvchi tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillar o‘rganiladi. Tahlil natijalari leksikalizatsiya har ikki tilda ham lug‘at boyligini kengaytirish va semantik taraqqiyotni ta’minlovchi muhim omillardan biri ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: leksikalizatsiya, leksikon, lug‘at taraqqiyoti, semantik o‘zgarish, til tarixi, ingliz tili, o‘zbek tili, so‘z yasalishi, til o‘zgarishi, qiyosiy tilshunoslik

Аннотация. Лексикализация является одним из наиболее важных механизмов развития языка и обогащения словарного состава. Она отражает процесс, посредством которого языковые единицы закрепляются в качестве лексических элементов в языковой системе. В данной статье рассматривается историческое развитие лексикализации в английском и узбекском языках с сравнительной и диахронической точек зрения.

Исследование анализирует влияние исторических, культурных и социальных факторов на развитие словарного состава. Результаты показывают, что лексикализация играет важную роль в расширении словарного запаса и семантическом развитии в обоих языках, несмотря на их типологические различия.

Ключевые слова: лексикализация, лексикон, развитие словарного состава, семантическое изменение, история языка, английский язык, узбекский язык, словообразование, языковые изменения, сравнительная лингвистика

Til jamiyat bilan birgalikda rivojlanadigan murakkab va dinamik tizim hisoblanadi. Har qanday tilning taraqqiyoti, avvalo, uning lugʻat tarkibidagi oʻzgarishlar orqali namoyon boʻladi. Yangi tushunchalar, ilmiy kashfiyotlar, texnologik yangiliklar hamda madaniy aloqalar natijasida tillarda yangi soʻzlar va maʼnolar yuzaga keladi. Ushbu jarayonlarni oʻrganishda leksikalizatsiya hodisasi muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Leksikalizatsiya til birliklarining mustaqil leksik birlik sifatida shakllanishi va lugʻat tarkibiga kirib borish jarayonidir [1]. Tilshunoslikda mazkur tushuncha turli yoʻnalishlarda izohlanadi. Ayrim olimlar uni grammatik birliklarning leksik birliklarga aylanishi sifatida talqin qilsa, boshqalar yangi soʻzlarning shakllanishi va lugʻatga kirib borishi bilan bogʻlaydilar [2].

Zamonaviy tilshunoslikda leksikalizatsiya til oʻzgarishining asosiy mexanizmlaridan biri sifatida eʼtirof etiladi. Chunki har qanday tilning lugʻat boyligi aynan yangi leksik birliklarning paydo boʻlishi va mustahkamlanishi orqali kengayadi. Ushbu jarayon nafaqat yangi soʻzlarni yaratadi, balki mavjud birliklarning yangi maʼnolar kasb etishiga ham sabab boʻladi [3].

Ingliz tili tarixida leksikalizatsiya jarayoni juda faol kechgan. Qadimgi ingliz davridan boshlab til tarkibiga lotin, fransuz, yunon va boshqa tillardan koʻplab birliklar kirib kelgan. Ayniqsa, Norman istilosidan keyingi davr ingliz lugʻat tarkibining sezilarli darajada boyishiga sabab boʻlgan [4]. Natijada minglab oʻzlashma birliklar ingliz tilida toʻliq leksikalashib, uning asosiy lugʻat qatlamiga aylangan.

Oʻzbek tilida ham leksikalizatsiya jarayoni uzoq tarixiy taraqqiyotga ega. Turk tillarining qadimgi yozma yodgorliklaridan boshlab lugʻat tarkibi muntazam rivojlanib kelgan. Arab, fors-tojik va rus tillari bilan uzoq muddatli aloqalar natijasida koʻplab oʻzlashmalar oʻzbek tiliga kirib, faol leksik qatlamni shakllantirgan [5]. Mustaqillik davrida esa ingliz tilidan kirib kelayotgan

terminlar va xalqaro soʻzlar yangi leksikalizatsiya jarayonlarini yuzaga keltirmoqda [6].

Mazkur maqolaning maqsadi ingliz va oʻzbek tillarida leksikalizatsiya jarayonining tarixiy rivojlanishini oʻrganish, uning asosiy bosqichlari hamda lugʻat boyligiga taʼsirini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Leksikalizatsiya tushunchasining nazariy asoslari

Tilshunoslikda leksikalizatsiya tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab keng tadqiq qilina boshlandi. Brinton va Traugott leksikalizatsiyani til birliklarining lugʻat tarkibida mustaqil birlik sifatida mustahkamlanishi jarayoni deb taʼriflaydilar [1]. Olimlarning fikricha, leksikalizatsiya semantik, morfologik va pragmatik oʻzgarishlarni oʻz ichiga oladi.

Leksikalizatsiya natijasida soʻz birikmalari, murakkab birliklar va grammatik konstruksiyalar mustaqil leksik birlikka aylanishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi “blackboard”, “greenhouse” yoki “breakfast” birliklari dastlab alohida komponentlardan tashkil topgan boʻlsa, keyinchalik yagona leksik birlik sifatida qabul qilingan [1].

Oʻzbek tilida ham “temiryoʻl”, “oshxona”, “qoʻlqop” kabi birliklar tarixiy taraqqiyot davomida leksikalashgan murakkab soʻzlar hisoblanadi [5].

Ingliz tilida leksikalizatsiyaning tarixiy rivojlanishi

Ingliz tilidagi leksikalizatsiya jarayoni bir necha tarixiy bosqichlarda rivojlangan.

Qadimgi ingliz davrida asosiy lugʻat qatlamini german tillariga mansub birliklar tashkil etgan. Biroq xristianlikning kirib kelishi natijasida lotin tilidan koʻplab diniy va ilmiy terminlar oʻzlashtirilgan [4].

1066-yildagi Norman istilosidan soʻng fransuz tili ingliz tiliga katta taʼsir koʻrsatgan. Natijada davlat boshqaruvi, huquq, madaniyat va sanʼatga oid minglab soʻzlar ingliz tiliga kirib kelgan [4]. Ushbu birliklar asta-sekin leksikalashib, ingliz tilining ajralmas qismiga aylangan.

Uygʻonish davrida lotin va yunon tillaridan oʻzlashtirish jarayoni kuchaygan. Ilm-fan, falsafa va tibbiyot terminologiyasi aynan shu davrda kengaygan [2].

XX–XXI asrlarda esa texnologik taraqqiyot yangi leksik birliklarning paydo boʻlishiga olib keldi. “Internet”, “smartphone”, “podcast”, “blog”, “hashtag” kabi birliklar qisqa vaqt ichida xalqaro miqyosda leksikalashdi [3].

Oʻzbek tilida leksikalizatsiyaning tarixiy rivojlanishi

Oʻzbek tilining lugʻat tizimi ham uzoq tarixiy taraqqiyot mahsulidir. Qadimgi turkiy yodgorliklarda uchraydigan koʻplab birliklar bugungi kunda ham faol qoʻllanadi [5].

Arab istilosidan keyin o‘zbek tiliga ilm-fan, din va madaniyat bilan bog‘liq ko‘plab arabcha birliklar kirib kelgan. “Ilm”, “adabiyot”, “madaniyat”, “ma’rifat” kabi so‘zlar bunga misol bo‘la oladi [5].

Fors-tojik tili ta’sirida esa adabiy va maishiy leksika boyigan. Keyinchalik Rossiya imperiyasi va Sovet davrida rus tilidan ko‘plab siyosiy, texnik va ilmiy terminlar o‘zlashtirilgan [6].

Mustaqillik yillarida ingliz tilining ta’siri sezilarli darajada ortdi. “Marketing”, “menedjer”, “onlayn”, “internet”, “startup”, “blog” kabi birliklar zamonaviy o‘zbek tilida faol ishlatilmoqda [6].

Bu birliklarning aksariyati dastlab o‘zlashma sifatida kirgan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan leksikalashib, kundalik nutqning bir qismiga aylangan.

Ingliz va o‘zbek tillarida leksikalizatsiyaning qiyosiy tahlili

Har ikki til tarixida leksikalizatsiyaning muhim manbalaridan biri o‘zlashmalardir. Ingliz tilida fransuz va lotin tillari, o‘zbek tilida esa arab, fors va rus tillari lug‘at boyligining shakllanishida muhim rol o‘ynagan [4], [5].

Biroq struktur jihatdan muayyan farqlar mavjud. Ingliz tili analitik til bo‘lgani sababli yangi birliklar ko‘pincha kompozitsiya va konversiya orqali yuzaga keladi [3]. O‘zbek tili esa agglyutinatativ til bo‘lib, unda affiksatsiya va so‘z yasash vositalari muhim ahamiyatga ega [7].

Shunga qaramay, har ikkala tilda ham leksikalizatsiyaning asosiy vazifasi bir xil: yangi tushunchalarni ifodalash va kommunikativ ehtiyojlarni qondirish.

Zamonaviy davrda leksikalizatsiya

Bugungi globallashuv davrida leksikalizatsiya jarayoni yanada jadallashmoqda. Internet va ommaviy axborot vositalari yangi birliklarning tez tarqalishiga imkon bermoqda [6].

Ayniqsa, ingliz tili xalqaro aloqa vositasi sifatida boshqa tillarning lug‘at tarkibiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. O‘zbek tilida ham inglizcha terminlarning faol qo‘llanishi zamonaviy leksikalizatsiyaning muhim ko‘rinishidir.

Tadqiqot natijalari ingliz va o‘zbek tillarida leksikalizatsiya jarayoni uzoq tarixiy taraqqiyot mahsuli ekanligini ko‘rsatdi. Har ikki til lug‘at tizimi turli tarixiy, siyosiy, madaniy va ijtimoiy omillar ta’sirida shakllangan.

Ingliz tilida leksikalizatsiya german asosidagi lug‘at tarkibining lotin, fransuz va yunon tillari hisobiga boyishi orqali rivojlangan. O‘zbek tilida esa arab, fors-tojik, rus hamda zamonaviy ingliz tili ta’siri natijasida yangi leksik qatlamlar yuzaga kelgan.

Shuningdek, tadqiqot leksikalizatsiyaning til taraqqiyotidagi asosiy mexanizmlardan biri ekanligini tasdiqladi. Mazkur jarayon yangi tushunchalarni

ifodalash, semantik rivojlanishni ta'minlash va lug'at boyligini kengaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Qiyosiy tahlil natijasida ingliz va o'zbek tillari tipologik jihatdan farq qilsada, leksikalizatsiyaning umumiy qonuniyatlari mavjudligi aniqlandi. Har ikki til yangi birliklarni qabul qilish, semantik o'zgarishlarni amalga oshirish va lug'at tarkibini boyitishda o'xshash tendensiyalarni namoyon etadi.

Globallashuv va raqamli kommunikatsiya sharoitida leksikalizatsiya jarayoni yanada faollashib bormoqda. Shu sababli ushbu hodisani korpus lingvistikasi, kognitiv tilshunoslik va qiyosiy tadqiqotlar asosida yanada chuqurroq o'rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brinton, L. J., & Traugott, E. C. (2005). *Lexicalization and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Traugott, E. C. (1994). Grammaticalization and lexicalization. In R. E. Asher & J. M. Y. Simpson (Eds.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics* (Vol. 3, pp. 1481–1486). Oxford: Pergamon Press.
3. Yule, G. (2020). *The Study of Language* (7th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
4. Crystal, D. (2019). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
5. Mahmudov, N. (2013). *O'zbek tilining izohli lug'ati*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
6. Doschanova, M., & Madaminova, S. (2023). Terminologiyanning zamonaviy o'zbek tilshunosligidagi rivoji. *Modern Science and Research*, 2(10), 233–235.
7. Haspelmath, M., & Sims, A. (2013). *Understanding Morphology* (2nd ed.). London: Routledge.

